

**ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ СТРОНІН – НАСТАВНИК
МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

Навіть коли б видатний історик, соціолог, педагог і громадський діяч Олександр Іванович Стронін з молодих своїх 1860-х років і до кінця життя зоставався просто учителем гімназії у провінційній Полтаві, його ім'я все ж залишилося б в історії вітчизняної педагогіки серед найшановніших. Адже саме Олександр Іванович Стронін був першим наставником, що пробудив талант і творчу думку, сформував активну громадянську позицію одного із засновників української національної ідеї – Михайла Драгоманова.

Олександр Стронін відомий як автор теоретико-соціологічних праць “Історія громадськості” та інших, громадський діяч, що багато зробив для становлення освіти і культури в Україні у другій половині XIX століття. Нас він цікавить передусім як талановитий педагог.

Доля О.Строніна складалась непросто і нелегко. Він – росіянин, кріпацький син. Судячи з усього, його батько, Іван Стронін, був чоловіком дуже розумним і енергійним. Кріпак, він зумів заслужити довір'я і навіть авторитет у свого господаря, князя Юсупова і став управителем одного з його маєтків. Очевидно, справи у нього йшли зовсім непогано, коли зумів добитися “вольних” для своїх синів Олександра і Петра і дати їм освіту. Олександр народився у 1826 році на Курщині, але зростав на українській землі неподалік Прилук. У Прилуцькому повітовому училищі і починав навчання. Далі була Київська гімназія та філософський факультет університету Святого Володимира. Вищу освіту завершив у 1849 році.

Перед 23-річним дипломованим істориком шлях був цілком певний – викладацька робота. І це радувало, тому що вести уроки йому подобалось. Педагогіку вважав своїм покликанням і завжди мав авторитет і повагу у вихованців. На схилі літ згадував роки викладання у гімназії як найщасливіші у своєму житті. Але це буде потім, після злетів і досягнень, втрат і драматичних подій.

Поїздив молодий учитель по Україні. Перша посада – у Кам'янець-Подільській гімназії, у 1850 році. Потім був Немирів, Костянтиноград. Далі Новгород-Сіверський і нарешті – Полтава. Сюди прибув у 1855 році на посаду учителя історії в чоловічій гімназії і працював найдовше – сім років.

Хоч старовинна Полтава була губернським містом, але досить невеликим, всього близько 30 тисяч жителів. Здобутками у справі освіти теж не могли похвалитися ні місто, ні губернія. Щоправда, колись у слов'янській семінарії в Полтаві училися І.Котляревський, М.Гнедич, але ця славна сторінка залишилась у минулому. На час приїзду О.Строніна була в Полтаві чоловіча гімназія, інститут благородних дівичь і кадетський корпус. Та ще два приватних пансіони (взагалі приватну освіту в Полтаві, як, втім і всюди на той час, міцно тримали в руках іноземці). Так чи інакше, рівень організації освіти у Полтаві був нижчий середнього. Як згадує Михайло Драгоманов, що був на той час гімназистом у Полтаві, учили їх історії, приміром, по підручнику і методу: “от селе до селе” і без всяких розмов, запитань.

Перший рік вчителювання О.Строніна у Полтаві був важкий не тільки як обживання на новому місці. Часи були непрості. За висловом М.Драгоманова, “то був немов антракт між Миколаївськими і Олександрійськими часами” (Драгоманов М. “Два учителі”. – Львів. – 1902. – С.37). Для допомоги учителю – тільки старий підручник, сухий, примітивний, в якому історія зводилась до викладу воєнних подій і дат. Молодий педагог зумів “населити історію людьми”. Розповідав про мистецтво і культуру кожної епохи, про звичаї, побут. М.Драгоманова це так зацікавило, що кинувся розшукувати по гімназії романи Вальтера Скотта. Привчаючи вихованців до творчої роботи, доручав навіть підготувати лекції на ту чи іншу тему і виступати з ними з кафедри замість учителя – то було обставиною особливої гордості. Так розвивались події з погляду вихованців О.Строніна, що дуже любили свого

наставника. Особливо, коли учитель зацікавив новою українською літературою. З “Народними оповіданнями” Марка Вовчка, приміром, М. Драгоманов познайомився у домі О. Строніна. З його рук отримав і Кулішеву “Чорну раду”. Ввів гімназиста у коло полтавської демократично настроєної інтелігенції, де читали газети, обговорювали новини зі столиці, чутки про волю для кріпаків. “З того часу я запалав до нього огнем дружби, – та й він відповідав мені дружбою спершу учительською, а опісля приятельською до сивого волоса і до смерті” (Там само, с.48.).

Учителю-новатору доводилось нелегко в гімназії, де панував консервативний дух. Він намагався пробудити почуття власної гідності у вихованців і при цьому йому доводилось вести боротьбу на два фронти: наставляти гімназистів і водночас вимагати ввічливого ставлення до них з боку вчителів. За спогадами М. Драгоманова, вчителі-консерватори зміни в поведінці гімназистів, що не хотіли підкорятись “палочній” дисципліні, прямо пов’язували з впливом О. Строніна. І той фактично залишався осібно серед колег. Але тим часом полтавська гімназія набула популярності, доброї слави саме завдяки нововведенням Олександра Івановича. Блискуче ним підготовлені вихованці, ставши студентами, донесли його вплив до столиці. Його система, можна сказати, була суто авторська. Його кредо було: не допустити несправедливості у класі, на екзамені. Не визнавав шпигунства, доносів серед вихованців. Не раз повторював гімназистам: краще мені зовсім не знати, хто винен у якомусь поганому вчинку, ніж дізнатися про це через чийсь зраду. Закінчувалось тим, що винуватець сам признавався.

Щоденник педагога – цікавий документ епохи і особистості. Як зазначав професор Г. Жураковський: “Особливу силу словам Строніна дає те, що він при всьому своєму визнанні власного педагогічного дарування все ж скоріше недооцінює, ніж переоцінює ступінь свого впливу на учнівську молодь, що оточувала його” (Жураковський Г. “А.И.Стронин и полтавская гимназия в конце 50-х годов XIX века” // “Советская педагогика”. – 1943. – №10. – С.39).

Час поки що працював на нього і його однодумців, – прогресивно настроєну полтавську інтелігенцію: надійшла коротка “відлига” початку царювання Олександра II. Імперія жила передчуванням відміни кріпацтва, пожвавився в Україні національно-просвітницький рух. В цьому плані є ще один документ епохи, який характеризує активну творчу особистість педагога. Міністерство збирало з навчальних закладів “Зауваження на проект Статуту загальноосвітніх навчальних закладів і на проект загального плану влаштування народних шкіл”. Педагогічна рада Полтавської гімназії, як було зобов’язано, надіслала цілком стереотипні побажання. Щоправда, з дуже важливим пунктом: пропозицією про викладання в школах на місцевих мовах. До “Зауважень” педагогічної ради додано ще “Особлива думка” (Особое мнение) педагогів Строніна і Гофмана. Як стверджував М. Драгоманов, на той час вже студент, що знав цю історію зі слів викладача тієї ж гімназії Павловича: ініціатором додатку був саме Стронін. Що ж відстоював молодий педагог в “Особом мненні”? Міністерський проект Статуту передбачав загальнообов’язкову освіту. Для її негайного впровадження передбачались навіть примусові заходи. Педагогічна рада Полтавської гімназії відзначала необхідність впровадження освіти, але рекомендувала орієнтуватись не на примусові методи, а на заохочення, з таким розрахунком, щоб грамотні люди мали права, яких у них досі не було. Значно рішучіше висловлювався у “Особом мненні” О. Стронін. Так, юридичне право на освіту, вважав він, це благо. Але потрібна матеріальна база для утвердження цього права. “Єдиний засіб для дійсної просвіти народу – це забезпечення його достатніми матеріальними силами, які гарантували б спочатку найнасушніші його потреби, які дали б йому можливість дозвілля, а, значить, і можливість пробудження моральних і розумових інстинктів його; щоб таким чином звернувся він до школи, до науки не зі страху утисків і штрафів... а за голосом власної людської потреби” (Зауваження на проект Статуту загальноосвітніх навчальних закладів і на проект загального плану влаштування народних шкіл. – Ч.1. – СПб, 1862. – С.204).

Педагог-ентузіаст Стронін вмів тверезо дивитися на життя. Голодна й холодна людина з примусу навіть абетки не освоїть. І взагалі з примусу, під тиском доброго результату не буває.

На той час в Полтаві горизонти місцевої освіти значно розширилися. Ентузіасти клопоталися влаштуванням жіночої гімназії. Викладачі кадетського корпусу, Інституту для благородних дівичь та чоловічої гімназії збирали для цього кошти – читали лекції, видали збірник навчально-літературних статей. Справою клопоталися, крім О.Строніна, викладачі гімназії Гаєвський, Ковалевський, Казимовський, Закуловський, Фененко; з кадетського корпусу – Пильчиков. У 1859 році жіночу гімназію відкрили. До слова, багато викладачів зголосилося кілька років давати в ній уроки безплатно.

Гурток прогресивної інтелігенції – Полтавська громада, – вважала своїм обов'язком “готувати народ до майбутнього”, до життя вільного. А підготовка – це насамперед просвіта. Адже за даними журналу “Основа”, у Полтавській губернії напередодні скасування рабства грамотних було “один селянин на 130” (Кореспонденція з Полтави // Основа. – 1861. – кн.1. – С.372).

Ідея недільних шкіл однією з перших в Україні втілювалася в життя саме в Полтаві. До її створення доклали душі і праці О.Стронін. Першу чоловічу недільну школу у місті відкрили 24 квітня 1860 року. Нею керував Олександр Іванович. Взагалі то був час потужного розвою освіти в провінційній Полтаві. “Всі бачили, яка велика потреба народної грамотності у нас перед очима, всі розуміли, що навчання і грамотність однаковісінько корисні і тим, котрі думають колись бути суддями та генералами, і тим, котрі весь вік – хто над обручем, хто за чоботом, хто за плугом” (Первопроходець. Вісті з Полтави // Основа. – 1861. – №1. – С.320), – згадував О.Кониський.

У 1861 році виникла суботня єврейська школа, де розпорядником був О.Кониський, восени 1861 і у січні 1862 – дві жіночі школи, якими опікувалася Є.Милорадович. Тоді виникла загальна рада шкіл: головувала в ній пані Милорадовичева, секретарем був О.Стронін, в складі ради О.Косинський, Д.Пильчиков, В.Лобода, В.Щелкан, В.Горовий; це й було фактично організаційне ядро, серцевина Полтавської громади.

Школи були організовані дуже добре, адже справою займалися професійні досвідчені педагоги. Але каменем спотикання, як і чекали, стала мова викладання. В першій недільній школі, яку очолював О.Стронін, на цьому ґрунті виник конфлікт. Обставини його детально описує Д.Пильчиков в листі до редактора журналу “Основа” В.Білозерського. Віддаючи належне душевним якостям і талантам О.Строніна, якого обрали розпорядником першої школи, Дмитро Павлович неоднозначно зауважує, що Олександр Іванович “не співчуває українському напрямку і в цій справі захопився було до протидії. В присутності Куліша я взяв з нього слово, що він буде однаково прихильним до обох народностей... Прибігає гімназист, ревний українофіл, і з гнівом розповідає мені, що Стронін дуже тонко переслідує прояви української мови...” (Пильчиков Д. Лист від 1.08.1861 // Киевская старина. – 1998. – №2. – С.162). О.Стронін пояснював свою позицію тим, що немає українського підручника. Зрештою, стверджує Д.Пильчиков, з приводу української мови в опозицію до улюбленого викладача стали навіть гімназисти, що теж працювали в недільній школі. Вирішено було запитати самих слухачів недільної школи, якою мовою вони бажають навчатися. Мовлячи по сучасному – провести тестування. З 216 хлопців за українську мову висловилися 198, решта 18 виявилися росіянами. В результаті шкільна рада визначила українську мову основною для викладання, російську – додатковою, для тих хто бажає. “Стронін, бажаючи заглибити свою помилку, сам переклав на українську мову методу Золотова, яка надрукована в Полтаві і введена у школі, але відмовився від посади розпорядника...” (Там само, с.162).

О.Стронін в листі до П.Куліша викладає свій варіант інциденту в школі з приводу української мови: боротьба двох мов. Фактами залишаються дві обставини. По-перше, на посаді розпорядника в школі О.Строніна замінив В.Лобода, по-друге, вийшла “Азбука по методу Золотова. Для южно-русского края”, підготовлена О.Строніним. “щоб недільні школи правильно і швидко досягали своєї мети, для цього необхідно, щоб викладання в них грамоти

велоса обов'язково на тій мові чи діалекті, на якому народ розмовляє з дитинства. Інакше... викладання буде голосом в пустелі і ви, замість користі принесете, можливо й шкоду" – писав з цього приводу О.Кониський на сторінках "Чернігівського листка".

Інцидент було вичерпано. Але цей випадок допоможе зрозуміти незалежність характеру і своєрідність поглядів О.Строніна. Як він сам зазначав у листі до В.Шевича 18.09.1861 року, "Я скоріше панславист, ніж малоруссофіл, і якщо писав і якщо писав абетку, то єдино в цілях педагогічних" (Гніп М. Громадський рух 1860 рр. на Україні. – К., 1930. – С.228). "По своїм думкам Стронін тоді був космополіт (терміну "общерус" тоді ще не вигадали), але ні він нас, ні ми його не цуралися; часто він заходив на наші збори, часто-густо... працювали укупі і всі ми його шанували, знову-таки за те, що ні властолюбства ні лукавновання, ні отого, кажу, нелюбого мені "Я" ми не спостерігали у нього" (Кониський О. З життя в Полтаві, с.107), згадував О.Кониський. Однак працюючи поряд з громадівцями – читав лекції, видав серію книжок – "метеликів" з метою популяризації знань: "Рассказы о земле и небе", "Рассказы о силах земных", "Рассказы о жизни человеческой" та інші, О.Стронін, проте у цю ж пору в одному з листів недвозначно підкреслює: до Громади він не належить. Така відверта позиція гідна високої шани, тим більше, про яких там не є розбіжностях у поглядах О.Стронін з громадівцями робили одне діло.

Метою полтавських демократів було налагодити випуск власної газети. О.Стронін також багато робив у цьому напрямку. Вже навіть придумали назву майбутнього видання – "Нива". Про це повідомляв навіть у своєму "Чернігівському листку" Глібов. Однак планам полтавських громадівців про власну газету не судилося здійснитися. Головне управління цензури відмовило без всяких пояснень. О.Стронін з одностумцями виношували намір створити у Полтаві товариство грамотності. Однак час відлиги минав і над головою полтавських громадівців і О.Строніна зокрема збирались хмари.

Щоб розібратися в деталях драми, яка розігралася у Полтаві восени 1862 року, треба повернутися назад, у перші роки вчителювання О.Строніна у Полтаві. Гімназійні консерватори поглядали скося на нового історика, що так здобув популярність. Тим більше, що О.Стронін цікавився не тільки викладанням, уроками. Освічений, енергійний, молодий педагог проявляв інтерес до різних напрямків суспільної думки, політичних течій. В коло його інтересів потрапила діяльність О.Герцена, його журнал "Колокол". Під час вакацій 1858 року О.Стронін з приятелем Степановичем, в домі якого Олександр Іванович квартирував, здійснили поїздку за кордон. Побували і в Лондоні, де відбулося знайомство з Герценом. Стронін привіз кілька екземплярів знаменитого журналу у Полтаву. Цього було досить, щоб потрапити у чорні списки неблагонадійних.

Розмах просвітительської роботи, що наростав у досі тихій Полтаві, дратував губернатора М.Волкова. Коли ж один з лібералів, О.Кониський надрукував у "Чернігівському листку" замітку, де йшлося про те, що "розвелись вовки в Полтаві і не дають людям жити", підозри губернатора перейшли у відверту ненависть. Чашу переповнили натяки на "вовчу" тему у "Колоколі". А що губернатор не сумнівався, що за полтавчан з "Колоколом" співпрацює О.Стронін, то з цього часу він мав Олександра Івановича за особистого ворога. Донощики губернаторські з готовністю поставляли йому інформацію про справи в гімназії, у недільних школах, всюди, де працювали громадівці. Розгніваний губернатор тільки чекав слушної нагоди для розправи. І нагода не забарилась. Коли в 1859 році в Полтаві побував Олександр II, Волков поспішив йому наскаржитись на "бунтівників". Зокрема гімназію, де працював О.Стронін було названо гніздом крамоли і вільнодумства. Імператор, при відвіданні гімназії висловив своє невдоволення педагогічному колективу. І звелів шефу жандармів князю Долгорукому вияснити і навести лад у "гнізді". Князь негайно довів справу до відома попечителя Київського учбового округу. А займав тоді цю посаду М.Пирогов.

Ось як згадує обставини цієї справи М.Драгоманов, на той час вже студент університету Святого Володимира: "Отримавши від молодших товаришів з Полтави звістку про те, що говорив цар у гімназії, я розказав про все професору Павлову...(Він був

найвидатніший серед київських ліберальних професорів). Незабаром цар прибув і у Київ, де шеф жандармів князь Долгорукий почав жалітися куратору Пирогову (до якого цар був прихильний і якого ненавиділа вся ретроградна бюрократія в Росії), що в Полтаві учителі, а надто Стронін, дійшли до крайніх революційних ідей. Павлов же розказав Пирогову те, що він чув від мене про Волкова і Строніна, додавши, що він по вступних екзаменах бачить, як прекрасно підготовлені учні Строніна з історії” (Драгоманов М. Два учителі. – Львів, 1902. – С.69).

М.Пирогов розбирався у справі з усією серйозністю. Він попросив професора Павлова прислати до нього студентів-полтавців. Серед них був М.Драгоманов. Вони, звичайно, видали захоплені характеристики своєму улюбленому учителю. І розповіли про політику губернатора М.Волкова. М.Пирогов побував у Полтаві, ревізував гімназію. Губернатор негайно з’явився з візитом до попечителя і, як мовиться, відкритим текстом, звинувачував О.Строніна у листуванні з О.Герценом. Стверджував, що навіть мав на руках перехоплений лист О.Строніна до Герцена, от тільки десь загубився. Вислухавши звинувачення, М.Пирогов відповів: без доказів таке серйозне звинувачення прийняти неможливо. Тут середини немає: або віддавати під суд, або залишити без наслідків. А на самі тільки підозри вживати заходів ніхто не буде. Про цей випадок писав у своєму щоденнику О.Стронін. М.Пирогов сидів на уроках, потім подовгу розмовляв з викладачами. В результаті О.Стронін залишився в Полтаві, його навіть представили до нагороди орденом. Як пише М.Драгоманов (зі слів інспектора училищ О.Тулова): М.Пирогов мав намір призначити О.Строніна на першу ж вакансію директора гімназії в окрузі.

Тим часом обставини диктували своє. Ретрогради відправили у відставку мудрого М.Пирогова. Це сталося 18 березня 1861 року. У Полтаві все повертається на круги своя: М.Волков іде в нову атаку на демократів. Пише доповідні, підкріплюючи їх доносами, в яких О.Строніна звинувачують вже у богохульстві та атеїзмі, вимагаючи, щоб перевели його з Полтави. Доноси не залишились без уваги. В червні 1862 року розпорядженням міністра освіти О.Строніна звільняють з посади. Висилають з Полтави найактивніших громадянців, виїздять М.Боровиковський та Г.Федяй, до Астрахані відправляють В.Щелкана. усамітнюється в своєму маєтку пані Єлизавета Милорадович, затихає Д.Пильчиков. Діяльність Полтавської громади затихає. Можливо, переживши цю атаку адміністративних утисків, знову взялися б до діла. Після поразки з виданням газети “Нива” у планах було таки добитися свого власного часопису “Полтавський листок”. Та влітку 1862 року закрутилась у Полтаві просто-таки детективна історія, що підрубала під корінь діяльність Полтавської громади. Строніна позбавила улюбленої роботи і визначила зовсім інший шлях у житті.

Почалося все з того, що у Лубнах обікрали квартиру викладача повітового училища Василя Шевича. А був він близьким другом Полтавської громади, виконував доручення колег, заснував у Лубнах першу недільну школу. Відтак у нього було немало документів, листів, в яких йшлося про справи громади, різні новини, події. Листуючись, друзі обмінювались думками, жартували і все це аж ніяк не призначалось для сторонніх очей. Листування В.Шевич зберігав у окремому портфелі. Злодій виніс з хати чимало речей господаря і його гостя майора Миколаєва (десь на сто карбованців сріблом). Але найгірше, що разом з іншим добром прихопив злодій і портфель з листами.

Злодія ввіймали у Кременчуці і портфель таким чином потрапив у руки поліції, яка не забарилась передати документи охранці, в горезвісне III відділення. Авторів і адресантів листів заарештовують. В.Шевича, О.Строніна, А.Шиманова, В.Лободу відправляють у Петербург, тримають у Петропавлівській фортеці. Тяглися місяці слідства, по рядках розбирали листи. Звинувачувала зокрема О.Строніна у намірі “відділити Малоросію від Росії”. Простежується парадокс: громадяни в Полтаві закидали Строніну “космополітизм”, докоряли, що мало вболіває за українську справу. Влада ж звинувачує у протилежному. Як зазначає М.Гніп: “Допит Строніна ще виразніше підкреслює, що в українському громадському русі в Полтаві він дійсно не відігравав тієї ролі, що досі йому було надано... Стронін почуває себе чужим серед ув’язнених товаришів. Українська справа не діймає його

так, як Лободу або Шиманова... Стронінське громадське “Я” одмінніше” (Гніп М. “Громадський рух 1860 рр. на Україні”. – К., 1930. – С.61).

Просто смішно звучало ще одне звинувачення на адресу Строніна: його запідозрили у намірах приєднатися до загонів Джузеппе Гарібальді, до італійських повстанців. Приводом послужила жартівлива фраза в одному з листів: мовляв, не щастить у Росії (мались на увазі доноси і переслідування губернатора Волкова) – направляйтесь до Гарібальді чи Герцена. Тим важче пережити це абсурдне звинувачення було ще й тому, що Олександр Іванович Стронін за своїм характером не зносив змов, революційних збурень. Підтвердженням цьому – його відмова від співробітництва з організацією “Земля і Воля”. Ось рядки з щоденника Олександра Строніна: “Я мав нагоду і сам перевірити стійкість своїх переконань. З Петербурга приїхав у Полтаву емісар від “Землі і Волі” набирати собі неофітів. Я навідріз відмовився від участі у всяких змовах... Був переконаний, що змова є тільки власним визнанням свого політичного безсилля змовниками і тоді ж висловив це моє переконання емісару” (Стронін О. Щоденник, ДПБ. – ф.752. – стр.3. – С.29).

Потоптавшись на місці, слідство не змогло висловити полтавським демократам ніяких серйозних звинувачень, але всі потрапили під адміністративний прес – в заслання у віддалені від України губернії. О.Стронін – аж до Полярного кола, у Мезень Архангельської губернії. Найгірше те, що мусив облишити думку про викладацьку роботу. З Мезені його перевели в Пінегу судовим засідателем, потім суддею у Шенкурську. Тут допомогли дві обставини: губернатором Архангельщини був ліберал князь Гагарін, а головне, не вистачало освічених людей у глушині.

На півночі у Олександра Івановича вистачало часу для наукової роботи. В кінці 60-х і на початку 70-х років виходять з друку його праці “История и метод”, “Политика как наука”, “История общественности”. Як зазначає М.Гніп, в своїх розробках: “Стронін передбачає розквіт капіталізму, один з перших у російській політичній літературі порушує питання боротьби за парламентаризм і буржуазно-демократичний лад і, що найголовніше, провадить ідею закономірності історичного процесу...” (Гніп М. Громадський рух 1860 рр. на Україні. – К., 1930. – С.32).

Праці О.Строніна потрапили у центр гострої полеміки: суб’єктивна народницька школа (Михайловський) протестувала проти можливості поширювати на соціологію методи природничих наук.

Погляди О.Строніна в значній мірі змінилися. “Носій ліберально-буржуазної ідеології, Стронін стає тут просто націоналістом, доводячи, що російський народ покликаний до влади над іншими, бо щось вольове є в самій його натурі” (Там само, с.32).

Драгоманов додає, що праця “Політика як наука” дістала дуже неприхильну рецензію Пальчикова в галицькій газеті “Правда”. Тут зауважили навіть “московське україножерство”. Драгоманову не вдалося заступитися за вчителя, його замітки не надрукували.

У 1869 році О.Стронін дістав право покинути місця заслання. Він приїхав до Києва, сподіваючись дістати посаду в гімназії. Але викладацька праця, шлях на кафедру тепер був закритий. Маючи досвід роботи юристом, отримав посаду мирового судді в Білорусі, потім голови суду у Любліні. В останні роки працював юрисконсультом, а згодом став членом ради міністерства доріг.

Коли виставили з університету молодого професора М.Драгоманова, його старий наставник О.Стронін виклопотав для нього місце мирового судді. Однак Драгоманову стелилася інша дорога – зарубіжжя.

Зі своїм наставником вони не втрачали зв’язку все життя. Листувалися, Драгоманов надсилав учителю нові книги, що виходили друком за кордоном. У 1887 році О.Стронін приїхав до Швейцарії на лікування. Жив у Женеві коло свого улюбленого учня, побував у Лозанні. Як пише Драгоманов, в Лозанні прокинувся в ньому педагог: “Ходив у школи, а надто у гімназію і її директорів так сподобалася його увага, що він попрохав старого полтавського учителя написати йому їх систематично” (Драгоманов М. “Два учителі”. – Львів, 1902. – С.76).

У жовтні того ж року Драгоманов зі старим учителем здійснили поїздку по Італії. Турин, Мілан, Генуя, Піза, Рим, Неаполь, Венеція. Багато гарних хвилин провели вони біля відомих пам'ятників, у музеях, милуючись чарівними краєвидами незнайомої Строніну країни. За екскурсорода був Драгоманов, що знав Італію досить добре. З особливим теплом і сумом згадає Драгоманов останній день їх мандрівки, коли поверталися до Флоренції і мусили зупинитися в якомусь маленькому містечку Орте. До поїзда було багато часу і друзі, прихопивши щось із їжі, пішли в гайок над Тібром. “Прийшовши до річки і оглянувши лісок, гаї, гірки... ми опинилися немов би то коло монастиря в Полтаві, над Ворсклою...” (Там само, с.78).

Готуючи вічну розлуку, доля подарувала їм, однодумцям і друзям всього життя, неповторні хвилини повернення у молодість, у щасливі дні. “На нас так і повіяло старовиною і Україною і ми обернули Орте в Отчик. Кілька годин просиділи ми там у гаю над Тібром, розмовляючи про Полтаву, згадали і про спори полтавсько-київські, про українство і космополітизм; дечому посміялись, переживши знову через 20 років наші українські почуття...” (Там само, с.79).

Це була їх остання зустріч. Того ж 1887 року взимку О.Стронін захворів у Петербурзі на плеврит, що перейшов у сухоти. Лікувався у Криму. Але скоро побачив засмучений Драгоманов у газетах скупі некрологи, що сповіщали про смерть його незабутнього учителя. Помер О.Стронін у 1889 році, на 63-у році життя.

УДК 37.032.2:37.061

Калініченко Н.А.

СУЧАСНИКИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Сучасна сухомліністика успішно розвивається завдяки багатоаспектним дослідженням провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, педагогів-практиків. Серед них О.В. Сухомлинська, І.Д. Бех, О.Я. Савченко, В.Г. Кузь, А.М. Богуш, О.М. Пехота, Лі Цзихуа, В.Г. Риндак, В.М. Хайруліна, Маріан Библюк, Дуглас Ларш та інші науковці і педагоги.

Лише за останні роки педагогічна громадськість України широко обговорила експериментально-дослідницьку роботу та творчі здобутки учителів на щорічних Всеукраїнських педагогічних читаннях “Василь Сухомлинський і сучасність” з проблем: “Батьківська педагогіка” (Тернопіль, 2002), “Особистість учителя” (Київ-Кіровоград-Павлиш, 2003), “Особистість у навколишньому середовищі” (Миколаїв, 2004).

Проте проблема особистості педагога-гуманіста, його оточення і вплив на формування освітнього простору Кіровоградщини, України і світу представлена лише окремими розвідками Ольги Сухомлинської, Валентини Волошиної, Володимира Кузя, Валентини Риндак, Василини Хайруліної, У. Панышеня, Дугласа Ларша та потребує подальшого дослідження. Це і стало метою даної статті.

Захоплений особистістю павлиського директора, його педагогічними ідеями і багатовимірністю спадщини, Дуглас Ларш (США) зазначає: “Спадщина В. Сухомлинського – це висока цінність, яку я обов’язково буду доносити до світової спільноти за кожної можливості. Його ім’я має стояти поряд з іменами великих педагогів-філософів, практиків світової історії педагогіки. Його ідеї та власні приклади змінили сучасну педагогіку та нашу роль як вихователів” [1: 40].

Академік В. Кузь, вивчаючи кандидатську дисертацію В.О. Сухомлинського “Директор школи – керівник навчально-виховної роботи” (1955 рік) та підготовлену до захисту докторську дисертацію “Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості” прагне наблизитись до В.О. Сухомлинського як ученого, дослідника, експериментатора – мало нами знаного, ще майже не вивченого... На вівтар творчості він поклав кар’єру